



STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 7 Sayı: 12 Şubat 2017

ISSN: 2147-5210

DOI Number: 10.19039/sotod.2017.58

www.thestudiesofotomandomain.com

FARŞÇA-TÜRKÇE MANZUM BİR SÖZLÜK: TUHFİ-MUKADDİMETÜ'L-LÜGAT

A POETIC PERSIAN-TURKISH DICTIONARY: TUHFİ-I MUKADDİMETU'L-LUGAT

Yunus KAPLAN*

Özet

Arapça ve Farsça hem ilmi hem de edebî olarak tarih boyunca Türk kültür ve medeniyetini etkileyen önemli unsurlardan birisi olmuştur. Klâsik Türk edebiyatının şekil ve muhteva olarak edebî gelenek hâline dönüşmesinde ise bu iki dilin ayrı bir yeri vardır. Bu edebî gelenekte ifade kalıplarından mazmunlara, vezinden kafiyeye kadar birçok unsur, Arapça ve Farsça kelime yardımıyla metinlerde hayat bulmuştur.

Osmanlı toplumunda ilmi ve edebî gelenekteki gelişmelere paralel olarak bu iki dilin öğrenilmesi ve öğretilmesi, zamanla önemli bir ihtiyaç hâlini almıştır. Bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla da bu dillere ait manzum veya mensur birçok sözlük hazırlanmıştır. Dil öğrenimini hem eğlenceli hâle getirmeleri hem de öğrenilen kelimelerin hafızadaki kalıcılığını artırmaları bakımından Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe tarzında yazılan manzum sözlük türleri ayrı bir ilgi görmüş ve zamanla bu eserlerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Klâsik Türk edebiyatında yetmiş civarında manzum sözlüğün varlığı bilinmektedir. Bunlardan biri de Le'âlî mahlaslı bir şair tarafından çocuklara Farsçayı öğretmek amacıyla yazılmış olan Farsça-Türkçe sözlüktür. 17. yüzyıl veya daha önceki dönemlerde kaleme alınmış olan 84 beyitlik bu manzum sözlük, giriş ve 250 civarında Farsça ve Türkçe kelimelerin karşılıklı anlamlarının verildiği dört kıt'adan oluşmaktadır. Bu çalışmada Le'âlî tarafından kaleme alınmış olan Farsça-Türkçe manzum sözlüğün şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak, eserin çevriyazılı metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, Sözlük, Manzum Sözlük, Le'âlî.

Abstract

Arabic and Persian have become one of the important factors which have affected on Turkish culture and civilisation as scientific and literary historically. These languages have got a distinct place for classical Turkish literature to be a literary tradition as a form and content. Many factors from expressions to poetic themes, from rhythm to rhyme have invigorated in the texts with the help of Arabic and Persian words in this literary tradition.

Teaching and learning these languages became gradually an important need in parallel with the developments in the scientific and literary tradition in Ottoman society. Many poetic or prose dictionaries belonging to these languages have been prepared in order to meet this need. Poetic dictionaries which were written in Persian-Turkish, Arabic-Turkish or Arabic-Persian-Turkish have gotten attention especially as they make the language learning enjoyable and also increase the subsistence of the words in mind, and there have gradually been an increase in the number of these works. It is known that there are nearly seventy poetic dictionaries in the classical Turkish literature. One of them is Persian-Turkish dictionary which was written in order to teach Persian to the children by a poet who has got an ekename as Le'âlî. This poetic dictionary which was written in 17. century or the previous periods consists of the introduction and four quatrains that the mutual meanings about of 250 Persian and Turkish words are given. In this study, the form and content properties of the poetic Persian-Turkish dictionary which was written by Le'âlî will be considered and the work's translation text will be provided.

Keywords: Classical Turkish Literature, Dictionary, Poetic Dictionary, Le'âlî.

* Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yunuskaplan80@mynet.com.

Giriş

İslâm medeniyetini temsil eden toplumlar içinde bu medeniyetin şekillenmesinde Araplar, Farslar ve Türkler çok büyük roller üstlenmişlerdir. Bu milletlerin mensup oldukları ortak medeniyetin sahip olduğu kültürel birikimin şekillenmesinde ve sonraki nesillere aktarılmasında ise edebiyatın büyük bir etkisi olmuştur. Tarihî seyir içinde edebiyatın bu kültürel birikime olan etkisinin en çok hissedildiği eser türlerinden birini de manzum metinler yani şiir oluşturmuştur. Çünkü şiir, sahip olduğu az sözle çok şey anlatabilmesi; vezin, kafiye ve yazıldığı nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge katkısı sayesinde çok daha kısa sürede öğrenilip hafızada tutulabildiği için her dönemde büyük bir ilgi görmüştür. Şiirin öğrenme ve öğretme üzerindeki bu etkisinden hareketle İslâmî ilimlerden tasavvufa, şehircilikten tıbbı hatta gramere kadar birçok ilim dalında eserlerin yazımında manzum şekiller tercih edilmiştir.

Manzum metinlerin fazlaca rağbet gördüğü alanlardan biri de lügat ilmi olmuştur. Edebî birikimin belli bir seviyede kültürel hayata etki etmesiyle birlikte birçok türde manzum eser kaleme alan nasirler ve şairler, aynı zamanda iyi bir gramer ve kelime bilgisine sahip oldukları için lügat alanında da manzum eserler vücuda getirmişlerdir. Osmanlı tebaasındaki Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Boşnaklar gibi değişik etnik yapıların konuştukları diller için yazılmış farklı manzum sözlük örnekleri olsa da bu türdeki eserlerin büyük çoğunluğu Arapça ve Farsçanın öğretimi için kaleme alınmışlardır.

Manzum sözlükler daha çok küçük yaşta çocuklara ve eğitime yani başlayanlara ezber yoluyla önemli sayıda kelime ve gramer kurallarının öğretilmesi yanında edebiyat ve aruz bilgileri de sunmalarının yanında nazımın talebeye daha hoş ve cazip gelmesi, vezin üzere kolayca okunmaları ve tekrar yoluyla kısa sürede ezberlenmeleri bakımından ilgi görmüştür. Bu sözlüklerde bazı edebî sanatlar, bahir ve vezinler öğretilerek aruz konusunda bilgi edindirme amacı güdülmüş, şiire ve şairliğe yatkın olanların yeteneklerinin geliştirilmesi arzulanmıştır. Manzum sözlüklerde dili iyi kullanan şairlerin ve ediplerin nazım ve nesirde kullandıkları kelimeler ile inşa sanatında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler nazmedilmiş, nadir kullanılan kelimelere ise pek yer verilmemiştir.¹

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin fesahate ve belagata uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşünülmüştür. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı “fenn-i hatîr” olarak görülse de bu tarz sözlükler okuyanlar ve okutanlarca “hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay” eserler olarak nitelendirilmiştir.²

¹ Yusuf Öz, *age.*, s. 53.

² Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 2016. s. 53.

İlk Manzum Sözlükler

İlk manzum gramer kitabı ve sözlükler Arap dilciler tarafından XI. yüzyıldan itibaren kaside tarzında yazılmaya başlanmıştır. Yemenli dilci ve şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î (öl. 1087)'nin *Kaydü'l-Evâbid* adlı eseri, Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn*'ndaki kelimeleri içeren kaside tarzında yazılmış Arapça ilk sözlüklerdir. Ez-Zemahşerî'nin 513-514/1119-20 yılları arasında yazdığı *el-Mufassal*'ı, İbn Mâlik adıyla meşhur Cemâlüddin Ebî Abdullâh Muhammed b. Mâlik bet-Tâcî (öl. 1274)'nin *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmilü'l-Makâsıd*'ı öğrenciler için yazılmış, Arapçanın temel gramer kurallarını da işleyen önemli manzum gramer eserlerindedir. Edîb Natanazzî (öl. 1106)'nin *Düstûru'l-Lüga ve Kitâbü'l-Halâs* adlarıyla bilinen eseri ise, hem Arapça-Farsça iki dilli manzum bir sözlüktür hem de manzum gramer tarzının ilk örneğini teşkil eder.³

İki dilli manzum sözlük geleneği içinde ilk manzum sözlük örneği, XIII. yüzyıl müelliflerinden Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd (Mahmûd) b. Ebi Bekr el-Ferâhî'nin yazmış olduğu *Nisâbu's-Sıbyân*'dır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarıyla nazmedildiği bu manzum sözlük, XIII. yüzyıldan sonra Arapça öğrenmek ve öğretmek için mektep ve medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiş; İran, Anadolu, Türkistan ve özellikle Hindistan'da büyük ilgi görmüştür.⁴

Anadolu'daki ilk manzum sözlükler Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmıştır. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın edebî dil, Arapçanın ise bilim dili olarak kullanılmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretimini daha etkin hâle getirmek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri zamanla çeşitlilik kazanmıştır. Bu tarz sözlük yazımı Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice gibi örnekleri olsa da daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde gelişimini sürdürmüştür.

Bu meyanda Anadolu'da ilk manzum sözlük örneği Arapça-Farsça şeklinde, İsfahan kadısı Seyfüddîn Zekeriyâ'nın torunu Çemişgezek kadısı Şemsüddîn Ahmed'in oğlu Şükrullah'ın 1242-43 yılında kaleme aldığı *Zühretü'l-Edeb*'dir. Yine Hüsâmeddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fıtyân* ve *Nasîbü't-Tıbyân*'ı, Abdülhamîd el-Engürî'nin 1356 yılında telif ettiği *Silkü'l-Cevâhir*'i, Germiyanlı şair Ahmedî'nin

³ Yusuf Öz, *age.*, s. 51.

⁴ Yusuf Öz, *age.*, s. 51-52.

1360-1377 yılları arasında nazmettiği tahmin edilen *Mirkâtü'l-Edeb*'i ve yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâî'nin Şehzade Murad'ın okuması için yazdığı *Ukûdu'l-Cevâhir*'i bu tarzda yazılmış ilk sözlüklerdir.⁵

Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler

Farsçanın öğretimine yönelik Türkçe açıklamalı sözlüklerin, Arapça-Farsça lügatlerin yetersiz kaldığı bir zamanda devreye girdiği görülmektedir. Çünkü Farsça-Türkçe sözlükler yazılmadan önce bu ihtiyaç, manzum ya da mensur Arapça-Farsça sözlüklerde Farsça kelimelerin satır altlarına Türkçe karşılıklarının yazılması suretiyle karşılanmış; ancak bu şekil Türkçe alt tercümeli Arapça-Farsça sözlükler ihtiyaca cevap vermeyince Farsça-Türkçe sözlük yazılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır.⁶

Tespitlere göre Anadolu'da yazılmış olan Farsça-Türkçe manzum sözlük grubunun ilk örneği, Hüsâm b. Hasan el Konevî'nin 1399-1400 yılında yazdığı *Tuhfe-i Hüsâmî* isimli eseridir. Bu eser, Hüsâmeddin Hasan b. Abdülmü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fityân* ve *Nesîbü't-Tıbyân*'ına nazire olarak kaleme alınmıştır. Daha sonraları Anadolu sahasında yazılmış olan manzum sözlükler içerisinde Farsça-Türkçe yazılanlar daha çok *Tuhfe-i Hüsâmî*'nin etkisi altında kalmıştır.⁷

Türk edebiyatında Farsça-Türkçe şeklinde kaleme alınmış olan manzum sözlüklerin telif tarihi itibarıyla isimleri ve müellifleri şunlardır:

1. *Tuhfe-i Hüsâmî ez-Müeltekât-ı Sâmi* (yaz. 1399-400), Hüsâm b. Hasan el-Konevî.⁸
2. *Bahrü'l-Garâyib* (yaz. 1446), Lütfullâh Halîmî b. Ebî Yûsuf.⁹
3. *Şâdiyye* (yaz. 1484), Mehmed b. Yahyâ-yı Konyevî.¹⁰
4. *Tuhfe-i Şâhidî* (yaz. 1515), Şâhidî İbrâhim Dede.¹¹
5. *Lügat-ı Manzûme* (yaz. 1527'den önce), Lâmi'î Çelebi.¹²

⁵ Yusuf Öz, *age.*, s. 48.

⁶ Yusuf Öz, *age.*, s. 49.

⁷ Yusuf Öz, *age.*, s. 52.

⁸ Bak. Yusuf Öz, *age.*, s. 79-82; Erdoğan Boz, "Farsça-Türkçe İlk Manzum Sözlük Tuhfe-i Hüsâmî'nin Bursa (İneybey) Nüshası", *Osmanlı Bursa'sında Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 29-30 Mayıs, Bursa 2013.

⁹ Bak. Charles E. Faroe, *Lütfullah Halîmi'nin Bahrü'l-Garâ'ib'i*, Ankara Üniv. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.

¹⁰ Bak. Yusuf Öz, *age.*, s. 115;

¹¹ Bak. Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede, Tuhfe-i Şâhidî, Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları: Muğla 2006; Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies*, Volume 2/4, 2007, s. 516-548.

6. *Manzûme* (yaz. 1583), Osman b. Hüseyin-i Bosnavî.¹³
7. *Nazmu'l-Esâmî* (yaz. 16. yy), Alî.¹⁴
8. *Tuhfe-i Ni'metî* (yaz. 1637), Nakîb-zâde Ni'metî.¹⁵
9. *Kân-ı Me'ânî* (yaz. 1671), Hasan Rızâyî.¹⁶
10. *Tuhfe-i Şemsî* (yaz. 17. yy), Şemsî Dede.¹⁷
11. *Tuhfe-i Kusûrî* (yaz. 1714), Kusûrî Ömer Efendi.¹⁸
12. *Tuhfetü'l-Hâfız* (yaz. 1780-81), Hâfız Abdullâh b. Halîl b. Alî.¹⁹
13. *Tuhfe-i Vehbî* (yaz. 1783), Sünbül-zâde Vehbî.²⁰
14. *Nazm-ı Bedî'* (yaz. 1809-10), İlmî Alî Efendi.²¹
15. *Nazm-ı Dil-ârâ* (yaz. 1815-16), Osman Şâkir Efendi.²²
16. *Lügat-ı Yûsuf* (yaz. 1826), Yahyâ Efendi.²³
17. *Tuhfe-i Lutfî* (yaz. 1832-33), Mes'ûd Lutfî Efendi.²⁴
18. *Güher-rîz* (yaz. 1847), Süleymân Dürri.²⁵

¹² Bak. İbrahim, İmran Öztahtalı, *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu (Tuhfe-i Lâmi'î)*, Gaye Kitabevi: Bursa 2004.

¹³ Bak. Sait Okumuş, "Bosnalı Osmân b. Hüseyin'in Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Manzûme", *Uluslararası Osmanlı'dan Günümüze Bosna-Hersek Tarih ve Kültür Sempozyumu* 09-11 Haziran 2010, Tuzla Hotel, Bosna-Hersek, Tuzla 2011, s. 509-521.

¹⁴ Rabia Şenay Şişman, *Esâmî, İki Dilli Sözlük (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Dün Bugün Yarın Yayınları: İstanbul 2016.

¹⁵ Bak. Neslihan Gören, *Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin 'Tuhfe-i Ni'metî' adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü (Metin-İnceleme)*, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.

¹⁶ Bak. Muhittin Turan, "Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 2939-92.

¹⁷ Bak. Mesut Bayram Düzenli - Muhittin Turan, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Journal of International Social Research*, Volume 9, Issue 42, 2016, s. 122-154.

¹⁸ Bak. Kudret Altun, *Tuhfe-i Kusûrî, Tazmîn-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Laçın Yayınları: Kayseri 2002.

¹⁹ Bak. Mesut Bayram Düzenli, "Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-Hâfız", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/12, Summer 2015, s. 329-370.

²⁰ Bak. Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbî (Metin)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, s. 410-475.

²¹ Bak. M. Akif Gözütok, "Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Erzurum 2016, s. 127-48.

²² Bak. Necip Fazıl Duru - Abdullah Eren, *Nazm-ı Dil-ârâ, Farsça-Türkçe Manzum Lügat*, Altınpost Yayınları: Ankara 2014.

²³ Bak. Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, "Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-ı Yûsuf", *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 10, Sayı 29, 2016, s. 211-30.

²⁴ Bak. Ahmet Tanyıldız, *Mes'ûd Lutfî Efendi - Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Akademik Kitaplar: İstanbul 2013.

²⁵ Bak. Bahir Selçuk - Mesut Algül, "Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürri'nin Güher-Riz'i", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 1, Issue 2, 2015, s. 133-64.

19. *Tuhfetü'l-Ma'nâ* (yaz. 1852), Osmân Şıklovîsî.²⁶

20. *Tuhfe-i Remzî* (yaz. 1924), Ahmed Remzî.²⁷

Yukarıda zikredilen manzum sözlükler dışında Türk edebiyatında Farsça-Türkçe şeklinde kaleme alınmış manzum sözlüklerden biri de Le'âlî'nin *Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat* adlı eseridir.

Le'âlî ve Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat'î

Telif Tarihi ve Müellifi

Kaynaklarda *Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat*'in hem telif tarihi hem de müellifi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin yazma nüshalarından ve içeriğinden hareketle telif tarihi ve müellifi hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmak mümkündür.

Eldeki mevcut dört yazma nüshasından sadece Milli Kütüphanede “60 Hk 14/3” arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüshasında 1 Şevval 1081 / 11 Şubat 1671 tarihli istinsah kaydı bulunmaktadır. Bu kayıt, sözlüğün bu tarihte veya bundan önce telif edildiğini göstermektedir.

Eserin giriş bölümünün 11. beytinde müellifin mahlas olarak kendisine Le'âlî'yi seçtiği anlaşılmaktadır:

Le'âlî naẓmını eyleye âsân
Bize lâyıķ görüp in'âm u ihsân

Sözlüğün dördüncü kıt'asının son beytinde ise müellif, isminin Lütfullah olduğunu belirtmiştir:

Çünkü Lütfu'llâh bunı yâd itdi
Bir hünermend ü ser-firâz oldı

Bu iki beyitten hareketle müellifin isminin Lütfullah, şiiirlerinde tercih ettiği mahlasının ise Le'âlî olduğu açıktır.

Kaynaklarda eserin istinsah tarihi olan 1081/1671 yılı ve öncesinde yaşadığı belirtilen ismi Lütfullah, mahlası ise Le'âlî olan herhangi bir şair bulunmamaktadır. Ancak bu dönem veya öncesinde yaşamış olduğu bilgisi verilen Le'âlî mahlaslı üç şair bulunmaktadır. Bu şairler hakkında verilen bilgiler şöyledir:

²⁶ Bak. Yusuf Öz, *age.*, s. 266-67.

²⁷ Bak. Ahmet Kartal, *Tuhfe-i Fevzî*, Akçağ Yayınları: Ankara 2003.

Le'âlî: Saruhanlıdır. Asıl adı Ahmed'dir. Le'âlî ve Lâlî sanıyla tanındı. Mustafa Efendi'nin oğludur. Kemal Paşa-zâde'den mülazım olduktan sonra onun yanında fetva kâtipliği ve çeşitli yerlerde kadılık görevlerinde bulundu. Amasya kadısıyken 971/1563 yılında vefat etti. Üç dilde şiirler kaleme alan ancak *Dîvân*'ının olup olmadığı bilinmeyen Le'âlî; *Esmâü'n-Nebî*, *Emsile Şerhi*, *Terceme-i Kasîde-i Bür'e*, *Terceme-i Kasîde-i Tâiyye* ve *Şerh-i Muhakemât* gibi birçok eserin sahibidir.²⁸

Le'âlî: Aydın, Güzelhisarlıdır. Mevlevî şairlerdendir. Babasından kalan mirası savurduktan sonra Horasânî Ali Dede'nin hizmetine girerek uzun yıllar ona hizmet etti. Kaynaklara göre doğuştan dilsiz olan Le'âlî, Horasânî Ali Dede'nin himmetiyle konuşmaya ve şiir söylemeye başlamıştır. Horasânî Ali Dede'nin ölümünden sonra yerine geçti. 980/1572-73 yılı sonlarında vefat etti. Türkçe ve Farsça şiirleri vardır.²⁹

Le'âlî: Tokat'ta doğdu. İran'a giderek orada kendini yetiştirdi. Farsçayı iyi derecede öğrenerek Fatih Sultan Mehmed zamanında Kalenderî dervîşi kılığında tekrar Anadolu'ya geldi. Kendini Acem gibi gösterdiği için "Müte'accem" sanıyla meşhur olan şair, bu sayede Fatih Sultan Mehmed'in sohbet meclisine girmeyi başarmıştır. Ancak Acem asıllı olmadığı anlaşılınca Fatih'in meclisinden uzaklaştırılmıştır. İstanbul'da ölmüştür. Farsça ve Türkçe olmak üzere iki divan sahibi olsa da *Farsça Dîvân*'ı elde değildir.³⁰

Bu şairlerin hayatları hakkında verilen bilgiler göz önünde bulundurulduğunda üzerinde çalıştığımız ve müellifinin ismi Lütfullah olan manzum sözlüğün, ismi Ahmed olan Saruhanlı Le'âlî'ye ait olması mümkün görünmemektedir. Bu durumda bu eserin Aydınlı veya Tokatlı Le'âlî'ye ait olma ihtimali bulunmaktadır. Ancak hem kaynaklarda

²⁸ Filiz Kılıç (hzl.), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme-Metin*. C. 2. İstanbul Araştırmaları Ens. Yay.: İstanbul 2010, s. 729; Abdulkadir Özcan (hzl.), *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyîü'l-Fudalâ I. Şakâ'ik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, C. 3, Çağrı Yayınları: İstanbul 1989, s. 44; Riyâzî, *Riyâzu's-Şu'arâ*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Hk 1275, vr. 93a; Aysun S. Eydurun (hzl.), *Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkîretü's-Şu'arâ, Tenkitli Metin B*. Ankara: KTB. Yay. E-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizade-hasan-celebi---tezkiretus-suara.html> [Erişim Tarihi: 01.02.2014], s. 224; Nuri Akbayar (hzl.), *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî (Yâhud Tezkîre-i Meşâhir-i Osmânî)*. C. 3. Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını: İstanbul 1998, s. 898; Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı (hzl.), *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî- Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 2, Bizim Büro Yayınları: Ankara 2001, s. 872.

Şerife Ördek, *Defterdarzâde, Seyyid Ahmed Le'âlî/Lâlî Çelebi*, <http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5690>, (E.T. 05.01.2017).

²⁹ İlhan Genç (hzl.), *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, AKM Yayınları: Ankara 2000, s. 464-66; Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı (hzl.), *age.*, s. 872; Tuncay Bülbül,

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4970>, (E.T. 05.01.2017).

³⁰ Rıdvan Canım (hzl.), *Latîfî, Tezkîretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, AKM Yayınları: Ankara 2000, s. 473-75; Sehî Bey, *Tezkîre-i Sehî*, İstanbul 1325, s. 73-74; Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatcı (hzl.), *age.*, s. 872; M. Fatih Köksal, *Le'âlî (Müte'accem)*,

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=800>, (E.T. 05.01.2017).

bu şairlerin manzum sözlük sahibi olduğu yönünde bilgi verilmemesi hem de eldeki mevcut yazma nüshalarda şairle ilgili açıklayıcı herhangi bilgi olmaması sebebiyle müellif hakkında kesin bir hükme varmak mümkün değildir. Çünkü eserin Le'âlî mahlasını kullanan ancak biyografik kaynaklara girememiş olan başka bir şaire ait olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Şekil ve Muhteva Özellikleri

Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat, 13 beyitlik mesnevi nazım şekliyle yazılmış bir giriş ve 71 beyitlik sözlük kısmını oluşturan 4 kıt'adan oluşmaktadır. Kıt'alardaki beyit sayıları eşit değildir. Birinci kıt'a 13, ikinci kıt'a 29, üçüncü kıt'a 14, dördüncü ise 15 beyitten oluşmaktadır. Kıt'aların başında ikişer beyitlik takti beyitleri bulunmaktadır. Bu beyitlerde kıt'alarda kullanılan vezinlerin bahirleri ve tef'ileleri belirtildiği gibi kıt'a başlıklarında da bahir adları ve bunların özellikleri hakkında bilgi verilmiştir.

Giriş bölümü ve kıt'alarda hezec, remel ve hafif olmak üzere üç bahir ve dört farklı kalıp kullanılmıştır. Giriş bölümü ve birinci kıt'a hezec, üçüncü kıt'a remel, ikinci ve dördüncü kıt'a ise hafif bahriyle yazılmıştır. Kıt'aların yazılmış oldukları bahir ve vezinlere göre dağılımı şöyledir:

220

Bahir	Vezin	Kıt'a Numarası
Hezec	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün</i>	1
	<i>Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün</i>	Giriş
Remel	<i>Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün</i>	3
Hafif	<i>Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün</i>	2, 4

Şair, 13 beyitlik giriş bölümünün ilk 10 beytinde, manzum sözlüklerde yaygın olarak karşımıza çıkan hamdele ile salveleye yer verdikten sonra 11. beyitte;

Le'âlî nazmını eyleye âsân
Bize lâyıq görüp in'âm u ihsân

diyerek mahlasını söylemiş ve duada bulunduğu son iki beyitle de bu bölümü bitirmiştir:

Oğuyanlar ide tâ hayr-ı da'vet
Bize daği Hudâ eyleye rahmet
Hudâyâ rahmetünden eyle ihsân

Müeyesser kıl bize dīn ile īmān Kıt. 1/12-13

Le'âlî, eserin sözlük bölümünü teşkil eden kıt'alarda Farsça-Türkçe olmak üzere her iki dildeki 250 civarı kelimenin karşılıklarına yer vermiştir. Karşılıkları verilen bu kelimelerde belli bir düzen gözetmemiştir. Anlamı verilecek olan ilk kelime bazen Farsça bazen de Türkçe şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

Ḥudā teñri *behişt* uçmağ tamu *dūzaḥ* deñiz *deryā*
Şu adı *āb* u yel *bād* u şovuḡ *serd* ıssıdur *germā* Kıt. 1/3

Dil yürekdür hem bağırsaḡ *rūdedür*
Zehre öddür hem uyuzuñ adı *ger* Kıt. 3/4

Karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli kelimelerden oluşmaktadır:

Kūh tağdur *çūb* ağaçdur *şem'* mum
Rīk kum kaftan *ḡabā* kuşak *kemer* Kıt. 3/11

Āsmān gök *sitāre* yıldızdur
Ḳış *zemistān* *bahār* yaz oldu Kıt. 4/5

Sözlükte bazı fiillere de rastlanmaktadır. Fiillerin genellikle emir kipinde çekimli şekilleri tercih edilmiştir:

Ṭıfl oğlancık yigit adı *cūvān*
Kes *bi-ber* bağla *bi-bend* ü *bes* yeter Kıt. 3/6

Nist yoḡdur *mast* vardır dil *zebān*
Çend niçe git *bi-rev* ilet *bi-ber* Kıt. 3/13

Anlamca birbirine yakın olan veya tenasüp ilişkisi içinde olan kelimelerin aynı beyitte verildikleri görülmektedir:

Mīve yemiş dūrür üzüm *engūr*
Ḥarpuzedür kavun *ḥıyār* ḥıyār Kıt. 2/6

Post deri tırnaḡa *nāḥun* digil
Ḳana *ḥūn* di *pey* siñirdür *reg* tamar Kıt. 3/8

Saksağandur *kelāje* qarḡa *kelāḡ*
Ṭoḡan adı niteki *bāz* oldu Kıt. 4/4

Bazen anlamca birbirinin zıddı olan kelimeler bir ibarede kullanılmıştır:

Bilge *dānā* vü bilmeyen *nā-dān*

Huftenür uyur uyanık *bîdâr* Kıt. 7/5
Kocaya *pîr* oğlana *kûdek* digil
Görene *bînâ* şağırduur daği *ger* Kıt. 3/5

Sözlükte çok az da olsa soru anlamı taşıyan veya emir kipinde çekimlenmiş kısa cümlelere yer verilmiştir:

Kücâ bûdî ne yirdeydün *çerâ refî* yana gitdün
Biyâ nişîn gel oturgıl *me-rev* diñür daği gitme Kıt. 1/7

Dördüncü kıt'anın 8 ile 12. beyitleri arasında musiki makamlarından bazılarının isimleri zikredilmiştir.

Sözlükte yazıldığı dönemin dil özelliklerini yansıtan uçmak (Kıt. 1/3), tamu (Kıt. 1/3), añaru (Kıt. 1/8), biti (Kıt. 1/11), süci (Kıt. 2/13), süñük (Kıt. 2/14), herke (Kıt. 2/17), argaç (Kıt. 2/24), dükeli (Kıt. 2/25), esrük (Kıt. 2/27), öyken (Kıt. 3/3), kesek (Kıt. 3/7), kelecî (Kıt. 4/3) gibi bazı arkaik kelimelere de yer verilmiştir.

Nüsha Tavsifleri

Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat'in tespit edebildiğimiz dört yazma nüshası bulunmaktadır.

1. Süleymaniye Kütüphanesi, "Reşid Efendi 977" (Kısaltması S1)

Manzum lügat mecmuasının 76b-78b sayfalarında kayıtlıdır. Çift sütunlu, on üç satırlı ve talik hatla yazılmıştır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Başlıklar ve kelime altlarındaki rakamlar kırmızı mürekkeplidir.

Baş: Tuhfe-i Muḳaddimetü'l-Lügat
Ḥudâ teñri behişt uçmaḳ tamu düzah deñiz deryâ
Şu adı âb u yel bād u şovuḳ serd ıssıdur germâ

Son: Çünkü Lütfu'llâh bunu yâd itdi
Bir hünermend ü ser-firâz oldı

2. Süleymaniye Kütüphanesi, "Süleymaniye 1014" (Kısaltması S2).

Manzum lügat mecmuasının 68b-72a sayfalarındadır. İstinsah tarihi ve müstensihi belli değildir. Başlıklar ve kelime çizgileri kırmızı mürekkeplidir. Çift sütun hâlinde, harekeli nesih hatla yazılmıştır. Sayfa kenarları rutubet lekeli, bazı yerlerde harfler okunamayacak kadar kurt yeniklidir.

Baş: Bismi'llâhi'rrahmâni'r-raḥîm

Ḥudā teñri behişt uçmak şamu düzaḥ deñiz deryā
Şu adı āb u yel bād u şovuk serd ıssıdur germā

Son: Saña Çalab bir naşīb rüz kıla çün
Ma' nā erenlerine hem-rāh olasın

3. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, “60 Hk 14/3” (Kısaltması M1).

İçinde bulunduğu manzum lügat mecmuasının 39b-43a sayfalarında kayıtlıdır. 1 Şevval 1081 / 11 Şubat 1671 tarihinde istinsah edilmiş olup müstensihî belli değildir. Tek sütunlu ve on yedi satırlıdır. Harekeli nesih hatla yazılmıştır. Söz başları, vezin ve kelime altlarındaki rakamlar kırmızı mürekkeplidir. Sayfa kenarları rutubet lekeli olup ortadan bir sayfası eksiktir.

Baş: Bismi'llāhi'rraḥmāni'r-raḥīm
Çü ḥamd ola bir işüñ ibtidāsı
Olur ḥayr ile elbet intihāsı

Son: Çünkü Lütfu'llāh bunu yād itdi
Bir hünermend ü ser-firāz oldı

4. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, “60 Hk 15/5” (Kısaltması M2).

İçinde bulunduğu manzum lügat mecmuasının 129b-133a sayfalarında kayıtlı olan eser, çift sütunlu ve on bir satırlıdır. Yer yer sütun ve satır sayıları değişmektedir. Talik hatla yazılmış olup karşılığı verilen kelimelerin üstü kırmızı çizgildir. İstinsah tarihi ve müstensihî belli değildir.

Baş: Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm
İlāhī tā felek bāḳī vü ' arş u ferş ola ḳā'im
Saña ' ömr-i ebed vire Ḥudā-yı Bāḳī-i dā'im

Son: Çünkü Lütfu'llāh bunu yād itdi
Bir hünermend ü ser-firāz oldı

Metin

Tuhfe-i Muḳaddimetü'l-Lügat³¹

T1 39b Bismi'llāhi'rraḥmāni'r-raḥīm³²

Mefā' ilün mefā' ilün fe' ulün

1. Çü ḥamd ola bir işüñ ibtidāsı

³¹ Başlık S2, M1 ve M2'de yok.

³² Besmele S1 ve M2'de yok; giriş bölümündeki 13 beyit S1, S2 ve M2'de yok.

Olur hayr ile elbet intihāsı

2. Hıṣūṣā kim ola bir emr-i zī-bāl
Gerekdür ḥamd Ḥaḳ anda be-her-ḥāl
3. Pes imdi her işi ḥamd ile āgāz
Gerekdür gümüş ile ola demsāz
4. Ki zīrā ol durur fettāḥ-ı ef'āl
İbāda viricidür dürlü āmāl
5. Daḥi vācib durur añmaḳ Raşūli
Şalāt ile añā bulmaḳ vuşūlī
6. Ki oldur mü 'mine kāruñ şeffi' i
Daḥi her māni' uñ oldur menī' si
7. Daḥi aşḥāb u āline taḥiyyāt
İdüp kılmāḳ gerekdür hem şalavāt
8. Ki buldı anlar ile dīn zīver
Ṭariḳ-i şer' a anlar oldı rehber
9. Pes imdi idelüm Ḥaḳḳa münācāt
Ki oldur fātih ü ḳāzī-i ḥācāt
10. Bize teysīr ide ḥayr-ı kārı
Revā görüp murādı ola yāri
11. **Le'ālī** nazmını eyleye āsān
Bize lāyık görüp in'ām u iḥsān
12. Oḳuyanlar ide tā ḥayr-ı da'vet
Bize daḥi Ḥudā eyleye raḥmet
13. Ḥudāyā raḥmetüñden eyle iḥsān
Müyesser kııl bize dīn ile imān

T1 40a

1

El-Ḳıṭ' atü'l-Ūlā Fī-Baḥri'l-Hezeci'l-Müşemmen-i Sālim³³

³³ Başlık M2 ve S2'de yok.

1. İlähî tâ³⁴ felek bâkî vü 'arş u ferş ola kâ'im
Saña 'ömr-i ebed vire³⁵ Hudâ-yı Bâkî-i dâ'im³⁶
2. *Mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün*
Hezec bahri müsemmedür ki eczâsı kamu sâlim³⁷
- S1 76b, S2 68b, T1 40b
3. *Hudâ* teñri *behişt* uçmak kamu *dūzah* deñiz *deryâ*
Şu adı *âb* u yel *bâd* u şovuk³⁸ *serd* ıssıdur *germâ*
4. *Zemîn* yerdür 'arâk terdür şıgır *gâvdur*³⁹ eşek *har*
Kuru *huşk* oldı yaş *terdür*⁴⁰ aşğa *zîr* yokuş *bâlâ*
5. Gice *şeb rûz* gündüzdür balık *mâhî nemek* tuzdur⁴¹
Tegerg tolu vü *yağ* buz ana *mâder peder* baba
6. *Birâder* bellü kardeşdür ayak *pây* oldı *ser* başdur⁴²
Tolı *pürdür* *tehi* boşdur yaluñza didük *tenhâ*
7. *Kücâ bûdî* ne yirdeydüñ⁴³ *çerâ refî* yana gitdüñ
S2 69a, T2 130a
Biyâ nişin gel oturgıl *me-rev* diñür dañi gitme
8. *Bi-hân* okı *bi-cû* iste *bi-rev* yürü *bi-gû* söyle⁴⁴
Ezân sū-rev añaru git⁴⁵ gele bunda⁴⁶ *biyâ incâ*
9. Dañi *veş* beñdeşe di vü⁴⁷ şaça *mūy* u⁴⁸ tarağ *şâne*
Dama *bām* u⁴⁹ eve *hâne* revân söyleyene *gūyâ*

³⁴ tâ M2'de yok.

³⁵ 'ömr-i ebed vire: 'ömr vire M2.

³⁶ Bu beyit S1 ve S2'de yok.

³⁷ Bu beyit S1 ve S2'de yok.

³⁸ bâd u şovuk: bâddur şovuk S2.

³⁹ gâvdur eşek hâr: gâv u eşek hârdur S1, S2; gâvdur: gâv M1, M2.

⁴⁰ terdür: derdür S2.

⁴¹ tuzdur: tuzdur M1 ve M2.

⁴² ser başdur: baş serdür S1.

⁴³ ne yirdeydüñ: nerede idüñ S2.

⁴⁴ söyle: eyit S2.

⁴⁵ añaru git: añarı gid M2.

⁴⁶ gele bunda: berü gelgil S2.

⁴⁷ dañi veş beñdeşe di vü: meşel didügün efsâne S2.

⁴⁸ u M1'de yok; u: di S2.

⁴⁹ dama bām u: şama bām di S2.

10. Oğ adı *tîr kemân* yaydur *gedâ* yoğsul *ğani* baydur
At *esb* ü *gürre* hem⁵⁰ taydur bugün *imrûz* yarın *ferdâ*

11. Dağı tona digil⁵¹ *câme* yazı yazan kalem *hâme*
T1 41a Biti kim yazılır *nâme püser* oğul kumaş⁵² *kâlâ*

12. *Cüdâ* ayruğ⁵³ edik *mûze*⁵⁴ şunak bardağına *kûze*
S2 69b *Sühân* dirler kamu söze dağı di⁵⁵ *girdügân* kıza
T2 130b

13. Mu^c ayyen *kefş* başmağdur kızıl *sürhdür*⁵⁶ *sepîd*⁵⁷ ağdur
Gürisne aç u⁵⁸ *sîr* toğdur⁵⁹ *bi-zen* urğıl *me-zen* urma

2

El-Kıtt' atü's-Sâniyetü Fî-Bağri'l-Ĥafîfi'l-Mecnûni'l-Mağşür⁶⁰

1. Gerçi halka gelür lağife lağif
Lîk ekşer kıılır Ĥafîfi Ĥafîf⁶¹

2. *Fe^c ilâtün*⁶² *mefâ^c ilün fe^c ilât*
Ĥabn ile kaşır ile bu oldu Ĥafîf⁶³
S1 77a

3. Gönleğe *pîrehen*⁶⁴ digil ey yâr
İç ton adın⁶⁵ şorar iseñ *şalvâr*

4. Bıçağa *kârd* di kılıç⁶⁶ *şemşîr*
Bu yıl *imsâl* u bildirâ didi⁶⁷ *pâr*

5. Buluda *ebr* di vü şimşege⁶⁸ *berğ*

⁵⁰ hem M1'de yok.

⁵¹ dağı tona digil: ne ton varsa adı S2

⁵² kumaş: tavar S2.

⁵³ ayruğ: nîze S1, M2

⁵⁴ cüdâ ayruğ edik mûze: edük mûze çire nîze S2.

⁵⁵ di: hem M1.

⁵⁶ sürhdür: sürğ ü S1; sürğ M1.

⁵⁷ sepîd: sefid S1 ve S2.

⁵⁸ u M1, S1 ve S2'de yok.

⁵⁹ toğdur: toğ M1.

⁶⁰ Başlık S2'de yok; Kıtt'a der-Bağr-i Ĥafîfi-l-Mecnûn-ı Mağşür S1; Fî-Bağri'l-Ĥafîf M2.

⁶¹ Bu beyit S1 ve S2'de yok.

⁶² fe^c ilâtün: fâ^c ilâtün M2.

⁶³ Bu beyit S1 ve S2'de yok.

⁶⁴ pîrehen: pîrâhen S2.

⁶⁵ adın: adı S1.

⁶⁶ kılıç: kılıca S2.

⁶⁷ u bildirâ didi: bildirâ adı S2.

*Berg*⁶⁹ yaprak durur diken daği *hār*

6. *Mīve* yemiş dürür⁷⁰ üzüm *engūr*
T1 41b *Harpuz*dür kavun *hıyār* hıyār

7. *Cüvze* yavrı vü *beyza* yumurda⁷¹
Mākiyāndur tavuk⁷² av adı *şikār*

8. Ayuya *hırs* di vü *qurda* *gürg*⁷³
Oğ gezine daği didük *sūfār*⁷⁴

S2 70a, T2 131a

9. *Qoyunuñ* kıyruğına di⁷⁵ *dünbe*
At *qatır* kıyruğına *düm* didi⁷⁶ *yār*

10. İlkıya *gelle* di *qatır*⁷⁷ *ester*
Yayağ oldı *piyāde* atlı *süvār*

11. *Lāğar* arıq durur semiz⁷⁸ *ferbih*
Kārgen işçi oldı iş adı *kār*

12. *Sīb* elma durur erik *ālū*⁷⁹
Armud *emrūd* durur⁸⁰ kiraz⁸¹ *gülnār*

13. *Ğüre* qoruq durur⁸² süci *meydür*
Cüy ırmağdur⁸³ *çeşme* adı bınār

14. Gümüşe *nuqre* di vü altuna *zer*⁸⁴

⁶⁸ vü şimşege: yıldırıma S2.

⁶⁹ berg: ber S2.

⁷⁰ yemiş dürür: yemişdür S2.

⁷¹ cüvze yavrı vü beyza yumurda: beyza yumurda yavrı ferh S2.

⁷² tavuk: tavuk M1.

⁷³ di vü qurda gürg: oldı gürg qurd digil S2.

⁷⁴ daği didük sūfār: dirler sūfār S2.

⁷⁵ qoyunuñ kıyruğına di: qoyun kıyruğına dirler S2.

⁷⁶ didi: di S2.

⁷⁷ qatır: qatıra S2.

⁷⁸ arıq durur semiz ferbih: arıq semüze ferbih digil S2.

⁷⁹ durur erik ālū: oldo erik ālūdur S2.

⁸⁰ durur: dur S1, M2.

⁸¹ emrūd durur kiraz: emrūd di kiraza S2.

⁸² qoruq durur: qoruğdur M2.

⁸³ ırmağdur : ırmağa S1, M2; ırmağ u M1.

⁸⁴ vü altuna zer: zer altun S2.

*Üstühāndur sūnük eyā dil-dār*⁸⁵

15. Balta adı *teber keser tişe*⁸⁶
Öli *mürde vü*⁸⁷ şayrudur *bīmār*

16. *Gūsfenddür* koyun keçi *būzdür*
Kuzuya *bere* didiler ahyār⁸⁸

S1 77b

17. Arpaya *cev* di buğdaya *gendüm*
Ekine *kışt* di vü herke⁸⁹ *şiyār*

18. *Zīn* egerdür⁹⁰ uyanuñ adı *licām*⁹¹
Teng kolañ durur⁹² yular *efsār*⁹³

19. Kuskuna *pārdüm depengu*⁹⁴ çanağ
Hem üzengi *rikāb* u şayı *şümār*⁹⁵

S2 70b

20. *Sīne* gögüs dürür⁹⁶ *miyān* beldür
Pehlū yan oldı kasiq oldı⁹⁷ *zihār*

T2 131b

21. *Çeşm* göz adı durur⁹⁸ kaş *ebrū*
Rūy yüzdür⁹⁹ yañağñ adı *izār*

22. *Bi-ber incā* nedür¹⁰⁰ ilet anda
Gel ü getir nedür *biyā* vü *biyār*

23. *Dīh* köydür maħalleye di *kūy*¹⁰¹
Postīn kürk ü şehre didi *şār*¹⁰²

⁸⁵ Bu mısra' S1, M1 ve M2'de yok.

⁸⁶ Bu mısra' S1, M1 ve M2'de yok.

⁸⁷ öli mürde vü: ölüdür mürde S2.

⁸⁸ didiler ahyār: disünler ey yār S2.

⁸⁹ vü herke: nařasa S2.

⁹⁰ egerdür: eyerdür S2.

⁹¹ licām: likām S1, S2 ve M2.

⁹² kolañ durur: kolañdur S1 ve S2.

⁹³ efsār: isfār S2.

⁹⁴ depengu: di depeng S2.

⁹⁵ Hem üzengi rikāb u şayı şümār: Üzengidür rikāb sayıdur şümār S2.

⁹⁶ gögüs dürür: gögüsdür S1 ve S2.

⁹⁷ oldı: adı S2.

⁹⁸ adı durur: adıdur S2.

⁹⁹ yüzdür: yüz oldı S2.

¹⁰⁰ nedür: dimek S2.

¹⁰¹ köydür maħalleye di kūy: köye di ılı şuya ħammām S2.

24. İplige *rismān* u bez¹⁰³ *kirbās*
Arğaça *pūd* u arısuñ adı *tār*¹⁰⁴

25. *Hemedür*¹⁰⁵ dükeli yekî *birdür*
Endik az oldı¹⁰⁶ çok nedür *bisyār*

26. Bilge *dānā* vü bilmeyen *nā-dān*¹⁰⁷
Huftedür uyur uyanık¹⁰⁸ *bīdār*

27. Deli *dīvāne* uşlıdur *bi-ḥired*¹⁰⁹
Mestdür esrük ayık durur¹¹⁰ *hüşyār*

28. *Hurd* kiçi dūrür¹¹¹ *büzürg* uludur
Ḳurbağa *cağzdur*¹¹² yılan adı¹¹³ *mār*

S2 71a

29. Bellü 'ārif olasın ey maḥdūm
Hāmide getirür iseñ ikrār

S1 78a

3

El-Ḳıṭ' atü's-[Şālişetü] Fī-Baḥri'r-Remel-i Müseddes-i Maḥzūf¹⁴

229

1. Nefsüne sultān olıgör evvelā
Tā k'olasın ğayra sultān-ı 'alā¹¹⁵

T2 132a

2. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün*
Ḥoş ki tesdīs remel-i maḥzūf ola¹¹⁶

T1 42a

3. *Mis* bakır *āhen* demirdür ey püser¹¹⁷

¹⁰² ü şehre didi: oldı şehir nedür S2.

¹⁰³ u bez: digil bize S2.

¹⁰⁴ Arğaça pūd u arısuñ adı tār: arış şorar iseñ tār S2.

¹⁰⁵ hemedür: heme M2.

¹⁰⁶ az oldı: oldı az S2.

¹⁰⁷ vü bilmeyen nā-dān: bilmeze nā-dān digil S2.

¹⁰⁸ huftedür uyur uyanık: uyur huftte uyanık adı S2.

¹⁰⁹ deli dīvāne uşlıdur bi-ḥired: delüye dīvāne uşluya 'aql S2.

¹¹⁰ mestdür esrük ayık durur: mest esrük ayıkdur S2.

¹¹¹ hurd kiçi dūrür: hurde kiçidür S2.

¹¹² ḳurbağa cağzdur: ḳurbağadur cağz S1, M2; ḳurbağdur zerḳ S2.

¹¹³ yılan adı: yilandur M2.

¹¹⁴ Başlık S2'de yok; Fī-Baḥri'r-Remel M2.

¹¹⁵ Bu beyit M1, S1 ve S2'de yok.

¹¹⁶ Bu beyit M1, S1 ve S2'de yok.

¹¹⁷ bakır: bakırdur; püser: püserdür S2.

Öykene *şüş* di bağırdu hem¹¹⁸ *ciger*

4. *Dil* yürekdür hem bağırşak *rüdedür*¹¹⁹
Zehre öddür hem uyuzuñ adı¹²⁰ *ger*

5. *Çocaya pîr*¹²¹ oğlana *küdek* digil¹²²
Görene *binā* şağırdu daği¹²³ *ger*

6. *Tıfl* oğlancık yigit adı *cüvān*
Kes *bi-ber* bağla *bi-bend* ü *bes* yeter

7. *Hişt* kireç *şeng* taş kesek *gelūh*
Pest alçağdur mu^c ayyen ey püser¹²⁴

8. *Post* deri¹²⁵ tırnağa¹²⁶ *nāhun* digil
Çana *hūn* di *pey* siñirdür¹²⁷ *reg* tamar

9. *Kāse* çanağdur *sebū* desti dūrür¹²⁸
Hunb küpdür anı düzen *hunbger*

10. Buzağı *gāvsāle* inek *mādegāv*
Deve *üştürdür* çanatdur daği¹²⁹ *per*

11. *Kūh* tağdur¹³⁰ *çūb* ağaçdur *şem^c* mum
T1 42b *Rik* kum¹³¹ kaftan *kabā* kuşak *kemer*
S2 71b

12. *Zāğ* qarğa¹³² *kebk* keklik *bağ* çaz
*Hāli*¹³³ kalı baca *revzen* çapu *der*

¹¹⁸ hem, S2’de yok.

¹¹⁹ hem bağırşak rüdedür: rüde bağırşak durur S2.

¹²⁰ uyuzuñ adı: uyuz adı oldu S2.

¹²¹ kocaya pîr: koca pîrdür S2.

¹²² digil: dinür S1.

¹²³ şağırdu daği: digil şağıra S2.

¹²⁴ Bu beyit S2’de yok.

¹²⁵ deri: deridür S2.

¹²⁶ tırnağa: dırnağa M2.

¹²⁷ siñirdür: siñir M1.

¹²⁸ desti dūrür: desti vü hem señek S2.

¹²⁹ üştürdür çanatdur daği: üştür çanat adı oldu S2.

¹³⁰ tağdur: tağ M1.

¹³¹ kum: kayırdu S2.

¹³² qarğa: kuzgun S2.

¹³³ hāli: hāli S1.

T2 132b

13. *Nîst* yokdur *hest* vardır dil *zebân*¹³⁴
*Çend nice*¹³⁵ *git*¹³⁶ *bi-rev* ilet¹³⁷ *bi-ber*¹³⁸
14. *Reft* gitdi *huft* yatdı *gū* kıanı
Mî-çered otlar u *mî-bâred* yağar¹³⁹

S1 78b

4

Eİ-Ğıı' atü'r-Râbi' atü Fî-Bağri'l-Ğafîfi'l-Mecnûni'l-Mağşür¹⁴⁰

1. Dâr-ı dünyâyı şanma cây-ı sürür
Olasın tâ mużaffer ü mağşür¹⁴¹
2. *Fe' ilâtün Mefâ' ilün Fe' ilât*
Bu ħafîf oldu ħabn ile mağşür¹⁴²
3. *Engübîn* bal¹⁴³ şoğan *piyâz* oldu
Gizli kelecî¹⁴⁴ adı *râz* oldu
4. Sağsağandur *kelâje* qarğa¹⁴⁵ *kelâğ*
Ğoğan adı niteki¹⁴⁶ *bâz* oldu
5. *Âsmân* gök *sitâre* yıldızdur
T1 43a Ğış *zemistân*¹⁴⁷ *bahâr* yaz oldu
6. Öksürük *serfe* vü¹⁴⁸ *teb* ısıtma
Ğola *bâzû* kıulaç *bâz* oldu

¹³⁴ dil zebân: gū kıanı S2.

¹³⁵ nice: nicedür S2.

¹³⁶ git: gid M2.

¹³⁷ ilet: gider S2.

¹³⁸ Bu mısra', S2'de 14. beytin ikinci mısra'ıdır.

¹³⁹ Bu mısra', S2'de 13. beytin ikinci mısra'ıdır.

¹⁴⁰ Başlık S2'de yok; Ğıı' a der-Bağri'l-Ğafîfi-i Mecnûn-ı Mağşür S1; Fî-Bağri'l-Ğafîf M2.

¹⁴¹ Bu beyit S1, S2 ve M2'de yok.

¹⁴² Bu beyit S1, S2 ve M2'de yok.

¹⁴³ engübîn bal: bal ' aseldür S2.

¹⁴⁴ gizli kelecî: nitekim gizlü ħaberler S2.

¹⁴⁵ qarğa: qarğaya S2.

¹⁴⁶ ħoğan adı niteki: nitekim ħoğan adı S2.

¹⁴⁷ zemistân: zemistândur S2.

¹⁴⁸ öksürük serfe vü: öksürüğe serfe di S2.

7. İrlayıcıya didi¹⁴⁹ *güyende*
Her ne¹⁵⁰ çalğu var ise *sāz* oldu

8. Nağamāt adını¹⁵¹ şorar iseñ
Biri *nevrüz* biri *hicāz* oldu

S2 72a

9. *Rāstdur* hem *dügāh* u daği¹⁵² *segāh*
İşfahāndur ki hoş-nüvāz oldu

10. *Çārgāh* u *ıraq* u *zīr-efgend*¹⁵³
Zengeledür ki şavtı¹⁵⁴ az oldu

T2 133a

11. Biri *nühüft*¹⁵⁵ biri *muḥayyerdür*
Hem *Hüseyni*¹⁵⁶ ki dil-nüvāz oldu

12. *Perdedür* hem maḳām-ı āvāze¹⁵⁷
Bunu ırmağ¹⁵⁸ imtiyāz oldu

13. Çünkü Lütfu'llāh bunu yād itdi¹⁵⁹
Bir hünermend ü¹⁶⁰ ser-firāz oldu

232

14. Ger uzadur iseñ sözümi şāh olasın
Ma^c nā kelecisin bilüp āgāh olasın

15. Saña Çalab bir naşīb rüz kıla çün
Çün ma^c nā erenlerine hem-rāh olasın

Sonuç

¹⁴⁹ ırlayıcıya didi: nedür eydici S2.

¹⁵⁰ her ne: ne ki S2.

¹⁵¹ nağamāt adını: ger nağamāt adın S2.

¹⁵² daği: hem S2.

¹⁵³ u zīr-efgend: zīr-efgenddür S2.

¹⁵⁴ şavtı: şavt S1.

¹⁵⁵ nühüft: nühüft ü S2.

¹⁵⁶ Hüseyni: Hüseynidür S2.

¹⁵⁷ maḳām-ı āvāze: maḳām u āvāz s2.

¹⁵⁸ bunu ırmağ: bil ırmağ adı S2.

¹⁵⁹ yād itdi: yaratdı Hāḳ S2.

¹⁶⁰ bir hünermend ü: haḳ bir hünermende S2.

Klâsik Türk edebiyatında yabancı dil öğretimine yardımcı olmak, kelime bilgisini zenginleştirmek ve öğrenilen kelimelerin hafızadaki kalıcılığını artırmak gibi amaçlarla birçok manzum sözlük yazılmıştır. Yazıldıkları dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre çeşitli şekillerde karşımıza çıkan bu eserler, genellikle küçük yaştaki çocuklara Arapça ve Farsça kelimeleri öğretmek amacıyla kaleme alınmışlardır. Edebiyatımızda daha çok Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde iki dilli veya üç dilli olarak karşımıza çıkan manzum sözlük sayısı yetmiş civarındadır.

Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat da küçük yaştaki çocuklar için Farsça-Türkçe şeklinde yazılmış manzum bir sözlüktür. Le'âlî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan eser, mesnevi tarzındaki bir giriş ve dört kıt'adan oluşmaktadır. Ne zaman yazıldığı bilinmeyen eserin toplam beyit sayısı 84'tür. Kıt'alardaki beyit sayıları eşit olmayıp 13 ile 29 beyit arasında değişmektedir. Eserin sözlük kısmını oluşturan dört kıt'ada belli bir düzen gözetilmeden Farsça-Türkçe olmak üzere her iki dildeki 250 civarında kelimenin karşılığı verilmiştir. Şair bu tarz bir sözlük ile hem yaşadığı dönemde ihtiyaç duyulan Farsça kelimeler hakkında bilgi hem de bu kelimelerin öğrenilmesi ve hafızada kalıcı hâle getirilmesinde tercih edilen farklı bir öğretim yöntemi hakkında da ipucu vermiştir.

Bu hâliyle bu manzum sözlük, yazıldığı dönemin dil öğretiminde kullanılan yöntemlere dair bir kanaat oluşturması bakımından önemli olduğu kadar; şairlerin sahip oldukları edebî birikimlerle bu yöntemleri daha etkin nasıl kullandıklarını göstermesi bakımından da önemlidir. Ayrıca eser, ihtiva ettiği bazı Türkçe arkaik kelimelerle yazıldığı dönem hakkında dil ve edebiyat araştırmacılarına sağladığı imkânlar bakımından da ayrı bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir Özcan (hızl.), *Şeyhî Mehmed Efendi, Vekâyü'l-Fudalâ I. Şakâ'ik-i Nu'mâniyye ve Zeyilleri*, C. 3, Çağrı Yayınları: İstanbul 1989.
- Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları: Muğla 2006.
- Ahmet Kartal, *Tuhfe-i Fevzî*, Akçağ Yayınları: Ankara 2003.
- Ahmet Tanyıldız, *Mes'ûd Lutfî Efendi - Tuhfe-yi Lutfî (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Akademik Kitaplar: İstanbul 2013.
- Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şâhidî (Metin)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4, 2007, s. 516-548.
- Atabey Kılıç, "Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbî (Metin)", *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 2/2, s. 410-475.
- Aysun S. Eydurhan (hızl.), *Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Tezkîretü's-Şu'arâ, Tenkitli Metin B*. Ankara: KTB. Yay. E-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizade-hasan-celebi---tezkiretus-suara.html> (E.T.: 01.02.2014).
- Bahir Selçuk - Mesut Algül, "Çocuklar İçin Yazılan Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Dürrî'nin Güher-Rîz'i", *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, Volume 1, Issue 2, 2015, s. 133-64.
- Cemal Kurnaz ve Mustafa Tatçı (hızl.), *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâilî- Dîvân Şâirlerinin Muhtasar Biyografileri*, C. 2, Bizim Büro Yayınları: Ankara 2001.
- Cemşid Salehpour, *Ferheng-i Câmî'-i Fârsî Be-Türkî (Farsça-Türkçe Ansiklopedik Sözlük)*, C. 1-2, Lale Yayınları: Tebriz 1991.
- Charles E. Faroe, *Lütfullah Halimi'nin Bahrü'l-Gara'ib'i*, Ankara Üniv. SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.
- Erdoğan Boz, "Farsça-Türkçe İlk Manzum Sözlük Tuhfe-i Hüsâmî'nin Bursa (İneybey) Nüshası", *Osmanlı Bursa'sında Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, 29-30 Mayıs, Bursa 2013.
- Fatih Köksal, *Le'âlî (Müte'accem)* <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=800>, (E.T. 05.01.2017).
- Ferit Devellioğlu, *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*, Aydın Kitabevi: Ankara 2011.

- Filiz Kılıç (hızl.), *Âşık Çelebi, Meşâ'irü's-Şu'arâ, İnceleme-Metin*. C. 2. İstanbul Araştırmaları Ens. Yay.: İstanbul 2010.
- İbrahim, İmran Öztahtalı, *Lâmi'î Çelebi ve Lügat-ı Manzûmu (Tuhfe-i Lâmi'î)*, Gaye Kitabevi: Bursa 2004.
- İlhan Genç (hızl.), *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, AKM Yayınları: Ankara 2000.
- Kudret Altun, *Tuhfe-i Kusûrî, Tazmîn-i Şâhidî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Laçın Yayınları: Kayseri 2002.
- Lügat*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, “60 Hk 14/3”, vr. 39b-43a.
- Lügat*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, “60 Hk 15/5”, vr. 130a-134a.
- Lügat-ı Manzûm*, Süleymaniye Kütüphanesi, “Süleymaniye 1014”, vr. 68b-72a.
- M. Akif Gözitok, “Manzum Sözlük Geleneğimizin Kayıp Halkası: Nazm-ı Bedî”, *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 55, Erzurum 2016, s. 127-48.
- Mesut Bayram Düzenli - Muhittin Turan, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerden Tuhfe-i Şemsî”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Journal of International Social Research*, Volume 9, Issue 42, 2016, s. 122-154.
- Mesut Bayram Düzenli, “Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfetü'l-Hâfız”, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/12 Summer 2015, s. 329-370.
- Muhittin Turan, “Hasan Rızâyî ve Kân-ı Ma'ânî İsimli Manzum Sözlüğü”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, Fall 2012, s. 2939-92.
- Necip Fazıl Duru - Abdullah Eren, *Nazm-ı Dil-ârâ, Farsça-Türkçe Manzum Lügat*, Altınpost Yayınları: Ankara 2014.
- Neslihan Gören, *Bursalı Nakibzâde Ni'metî'nin 'Tuhfe-i Ni'metî' adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğü (Metin-İnceleme)*, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Ens., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016.
- Nurettin Ceviz - Soner Gündüzöz, “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-ı Yûsuf”, *Ekev Akademi Dergisi*, Yıl 10, Sayı 29, 2016, s. 211-30.
- Nuri Akbayar (hızl.), *Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî (Yâhud Tezkîre-i Meşâhir-i Osmânî)*. C. 3. Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı Ortak Yayını: İstanbul 1998.

Rabia Şenay Şişman, *Esâmî, İki Dilli Sözlük (Türkçe-Farsça Manzum Sözlük)*, Dün Bugün Yarın Yayınları: İstanbul 2016.

Rıdvan Canım (hızl.), *Latîfi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*, AKM Yayınları: Ankara 2000.

Riyâzî, *Riyâzu'ş-Şu'arâ*, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Hk 1275, vr. 93a.
Sait Okumuş, “Bosnalı Osmân b. Hüseyin’in Farsça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Manzûme”, *Uluslararası Osmanlı’dan Günümüze Bosna-Hersek Tarih ve Kültür Sempozyumu* 09-11 Haziran 2010, Tuzla Hotel, Bosna-Hersek, Tuzla 2011, s. 509-521.

Sehî Bey, *Tezkîre-i Sehî*, İstanbul 1325.

Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul: 2001.

Şerife Ördek, *Defterdarzâde, Seyyid Ahmed Le'âlî/Lâlî Çelebi*, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=5690>, (E.T.: 05.01.2017).

Tuhfe-i Mukaddimetü'l-Lügat, Süleymaniye Kütüphanesi, “Reşid Efendi 977”, vr. 76b-78b.

Tuncay Bülbül, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4970>, (E.T.: 05.01.2017).

Yeni Tarama Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara 2016.